

A berceli zenebona és a mikrotörténelem

Für Lajos: *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására.* Osiris kiadó, Budapest, 2000. 504 old.

Érdekes kísérlet Für Lajos könyve. „Régi vágású” történészként új módszereket és szemléletmódot alkalmazva mutat be egy történelmi eseménysorozatot. A címben is szereplő „berceli zenebona” 1784 májusának utolsó harmadában játszódott le. Az esemény szereplői nem voltak a korabeli közélet vezető személyiségei, jelentőssé a történeteket a társadalomtörténet számára is az egyedülálló forrásadottságok teszik. A két földesúr közötti vitáról ugyanis terjedelmes jegyzőkönyvek maradtak fenn. Így válik lehetővé a mikrotörténelmi elemzés.

A szerző a könyv első felében elbeszéli az eseményeket, azt, hogy mi is volt a berceli zenebona, majd aprólékos kutatómunka eredményeként bemutatja a falut és a „színhátjáték szereplőit”: a Bessenyei családot és Olasz Lajost, illetve azokat a gazdasági, kulturális, lelki és vallási körülményeket, amelyek – Für Lajos szerint – meghatározták/meghatározhatták a „zenebona” körülményeit. Lépésről-lépésre követhetjük a szerzőt a falu társadalmi összetételének, a falu és környéke termelési szerkezetének, a két nemesi család anyagi és társadalmi helyzetének, Olasz Lajos és a Bessenyei testvérek falubeli tevékenységének rekonstruálásában. Für a mikro-történetírás legjobb hagyományait követve a szereplők döntéscímeinek leírása után az azokat meghatározó körülményeket, a szereplők választási lehetőségeit, döntési horizontjait tárja fel, és így akár az őket mozgató értékeket is meghatározhatná. Tethetné ezt azért, mert végső soron úgy tűnik, Olasz Lajos és a Bessenyei testvérek összecsapása során nem pusztán két egymással rivalizáló földesúri család, hanem két eltérő szemléletmód ütközik meg egymással. A különbség nem elsősorban az eltérő felekezethez tartozásból, hanem a gazdálkodáshoz, a vagyonszerzéshez való hozzáállásból fakad. Míg a Bessenyeieket ebben a tekintetben

hagyományos szemléletmód jellemezte, addig Olasz Lajos – mintegy megelőlegezve a később elterjedő kapitalista, haszonmaximalizáló felfogást – a jobbágyi munka és a termőföld mind jobb, effektívebb kihasználására törekedett; felrúgva ezzel az évszázadok, évtizedek alatt kialakult hatalmi és termelési struktúrákat és közösségi érdekeket. Úgy tűnik, a „modern” és a „hagyományos” racionalitás került itt szembe egymással.

Ha a mikrotörténet klasszikus szabályait követjük (már amennyiben léteznek ilyenek), a döntéseket meghatározó körülmények és az értékvilág bemutatása után a kapott eredményeket felhasználva egy léptékváltás következne – függetlenül attól, hogy a mikroszintet kitüntetettnek vagy csak a lehetséges szintek egyikének tekintjük –, ahol a konkrét helyzet vizsgálatából kapott eredményeket ütköztetni lehetne a makrostruktúráról meglevő ismeretünkkel. Für esetében ez azt jelentené, hogy a zenebona kapcsán kidolgozott kétfajta földesúri (középbirtokosi) mentalitást vetné össze a középbirtokos nemességet a 18–19. század fordulóján jellemző változásokat magyarázó, leíró elméletekkel. Sajnos ez nem történik meg: már a két középbirtokosi mentalitást is csak nagy vonalakban rajzolja meg a szerző, a léptékváltás pedig elmarad. Pedig a mikrotörténet egyik nyilvánított törekvése az, hogy a helyi események vizsgálatából levont következtetésekkel megkérdőjelezze, átstrukturálja a „nagy”, átfogó elméleteket. Für Lajosnál pontosan ez a sajátosan mikrotörténelmi eljárás hiányzik. Helyette a könyv befejező részében a szerző egyfajta pszichológusként a periratok és az egyéb források alapján a zenebonában résztvevő két főszereplő, Bessenyei Boldizsár és Olasz Lajos lelki tulajdonságait próbálja meghatározni. Talán itt érhető legjobban tetten az, ami a könyv legnagyobb problémája: a pszichologizálás és az ebből fakadó történetírói bizonytalanság.

A könyv záró részében ugyanis a szerző a szembenálló felek pszichológiai profilját próbálja megrajzolni. A sajátosan egyéni sze-

mélyiségvonásokat igyekeznek megragadni, ami szükségszerűen csak bizonyíthatatlan feltevésekhez, kudarchoz vezethet. Hiszen bármilyen alaposan elemezzük (esetünkben tudatosan is torzító) forrásainkat, csak nagyon korlátozottan érvényes és csak általános kijelentéseket tehetünk egy, a múltban élt személy lelkivilágáról, pszichéjéről. A személyiség teljes komplexitásában még akkor is nehezen rekonstruálható, ha netalántán napló, önéletrajz vagy levelezés (valamilyen „egodokumentum”) áll a rendelkezésünkre. Néhány jegyzőkönyv és levél nem elégséges ehhez, főleg akkor nem, ha olyan személyekről van szó, akikkel nem közös a szocializációs bázisunk, ez ugyanis megnehezíti még az egyik legelterjedtebb „történelmi eszköz”, az empátia használatát is. (A freudizmus legújabb kritikus recepciója egyébként is óvatosságra int a mélylélektani tézisek történelmi kutatásban való alkalmazhatóságával kapcsolatban.) Ezért szinte szükségszerű az ilyen fejtegetésben a bizonytalanság. És mivel ebben az esetben a források nem nyújtanak elégséges alapot a rekonstrukcióhoz, a szerző nem talál(hat) választ a kérdéseire.

Ez az eljárás mód is hozzájárul a könyv záró kijelentéséhez: a történettudományi kutatás tudományosságának kétségbevonásához. A kérdés nem új, és felvetése szinte kötelező minden komoly történész számára. De ugyanígy elvárható egy komoly és eredményes pályát maga mögött tudó történész-től (mint Für Lajos is), hogy erre a kérdésre (ha nem is végleges) választ találjon. Hiszen ha szigorúan nézzük, akkor a szerző utolsó mondataival egész könyvét megkérdőjelezi, azt üzenve az olvasónak, hogy feleslegesen küzdötte át magát az oldalakon, mert a tudás, amit megszerzett, annyira bizonytalan, hogy szinte nem is használható semmire.

Persze ez nyilvánvalóan nem így van, hiszen a könyv imponálóan széles forrásanyagból merítve hiteles leírását adja egy falu termelési rendszerének, a tulajdonviszonyok megismerésének és egy közösség társadalmi rétegződésének, de a pszichológiai profil megrajzolása helyett izgalmasabb és tanulságosabb lett volna a szereplők gondosan feltérképezett cselekedetei, döntései és azok körülményei mögött meglévő értékvilágot meg-

rajzolni (amire, a könyv ezt világosan megmutatja, lett volna lehetőség). Ha ez megtörténik, egy konkrét példán láthattuk volna, milyen különböző értékek mozgattak két földbirtokos családot, és ezek a különbözőségek hogyan lettek (talán) végső soron a konfliktus, a „zenebona” okai. Ezzel a módszerrel, irányultsággal – és a már említett léptékváltással – a következtetések bizonytalansága is csökkent volna, és tompította volna az élet a szerző, egyébként jogosan megjelenő, a történelmi megismerést illető pesszimizmusának, illetve alapot adott volna egy optimistább válasz kidolgozására.

Eddig tartanának a tartalmat érintő megjegyzések. Sajnos van néhány apróság, ami megnehezíti a könyv befogadását, de ez nem feltétlenül Für Lajos hibája. Egy jó szerkesztőnek (lektornak?) figyelmeztetnie kellett volna a szerzőt arra, hogy a fejezeteket jobban tagolja, és mind a főszöveget, mind a végjegyzeteket rövidebbre fogja. A szerző végigjártja az olvasóval az összes zsákutcát és mellékutat, amelyet a kutatás során bejárt, ami nagyon hosszúvá és nehézkesé teszi az egyes fejezeteket, így az egész könyvet is. A fejtegetések jó néhány részének a jegyzetek között lett volna a helye. Viszont ha már ilyen sok jegyzetet engedélyezett a szerkesztő, akkor érdemes lett volna a végjegyzetek helyett lábjegyzeteket használni, hiszen ezek nemcsak hivatkozásokat, hanem gyakran igen fontos magyarázatokat is tartalmaztak, melyek olvasása a megjelent formában nagyon nehézkes. A jobban tagolt fejezetekhez járulhatott volna még egy jobban tagolt tartalomjegyzék is, ami szintén megkönnyítette volna a könyv feldolgozását. Szintén hiányzik egy bibliográfia, hiszen a jegyzetek közül nehézkes kikeresni egy-egy hivatkozott mű könyvészeti adatait.

Für Lajos könyve, mint minden jó könyv, kérdéseket vet fel és kritikára ösztönöz, mint ilyen – az Osiris Kiadó mikrotörténelmi sorozatának részeként – hozzájárult ahhoz, hogy a társadalomtörténet az őt megillető hangsúlyosabb helyre kerüljön a magyar történettudományos nyilvánosságban.

Keller Márkus

***

Für Lajos egy 1784-ben történt konfliktust dolgoz fel jelentős mennyiségű peranyag alapján. Nem győzi azonban hangsúlyozni, hogy munkájának feladata nem a per bemutatása, hanem Tiszabercel és környékének megjelenítése, a rétközi települések 18. század végi mindennapjainak az ábrázolása. Vagyis a szerző szándéka szerint mikrotörténeti munkát vehetünk a kezünkbe, mely képes lehet a falu, a rétközi falu vagy akár a József-kori magyarországi falu életének a felvázolására. Nézzük meg, vajon sikerült-e ezt a célt megvalósítani, illetve mennyire felel meg a mikrotörténelem kritériumainak Für Lajos alkotása.

A kötet elején kezdve a vizsgálódást rögtön egy problémára hívhatjuk fel a figyelmet. Für Lajos ugyanis nem ad munkájához előszót, 'in medias res' a konfliktus sűrűjében találjuk magunkat. Bevezetésnek talán *A zenebona és forrásai* című fejezet fogható fel, ahol segítséget kapunk az írótól, aki röviden felvázolja a tényeket, a helyszínt, a legfontosabb szereplőket és ismerteti a felhasznált forráscsoportokat. A szokásos formások elhagyása eredeti írói fogás, de véleményem szerint ez esetben szerencsésebb lett volna előszót írni a munkához, mivel Magyarországon még egyáltalán nem nevezhető elterjedtnek az úgy nevezett mikrotörténet-írás, és ha valaki ezen történettudományi módszerrel kívánja témáját bemutatni – és munkája a *Mikrotörténelem* nevet viselő sorozatban jelenik meg –, akkor indokolt lenne céljait, szándékait egységben és nem ad hoc – a könyv közepén itt-ott – az olvasó elé tárnia. Ráadásul, aki 'mikrotörténetet' ír, attól azt is várnánk, hogy a módszer körül kialakult vitában állást foglaljon, elképzeléseit napvilágra hozza, illetve megvédi. Ez esetünkben elmaradt. Természetesen az is elképzelhető, hogy az előszó hiánya jelzése annak, miszerint a szerző nem kíván e vitában részt venni, valamelyik nézőpont mellé állni, ahogy esetleg arra is utalhat ez a hiány, hogy a történész nem mikrotörténetet kívánt írni. Azaz nem a történettudomány egy „új” megközelítésének illusztrálása *A berceli zenebona*, s a szerző esetleg nem is gondolt a könyv készítése során arra, hogy ez egy új módszertanú

és tematikájú alkotás lenne. Mindenesetre az árulkodó tény, hogy külföldi módszertani, illetve gyakorlati tanulmányokra nem történik könyvében hivatkozás.

E munkát nehéz is a mikrotörténelem valamelyik irányzatához kapcsolni. Első olvasatra a Giovanni Levi nevével fémjelzett társadalmi irányultságú vonalhoz tartozónak tűnik, hiszen amikor társadalmi szempontból vizsgálja Für a berceli közösséget, igyekszik felkutatni a fennálló kapcsolatokat, az ottlakók egymás közti viszonyait. A Carlo Ginzburg-féle kulturális vonal hatása kevésbé érhető tetten a könyv olvasása során. Ez persze nem azt jelenti, mintha a kötet nem érintene kulturális vonatkozásokat, csak nem a geertzi vagy ginzburgi szempontok szerint jelennek ezek meg (nem azt vizsgálja, hogyan interpretálják magukat a szereplők, s milyen értelmezést adnak saját világuknak!), bár a köznemesi minőség vizsgálata, a tipikus köznemes megrajzolása mintha ebbe az irányba tett próbálkozás lenne. Ugyanakkor Für nem érint több olyan kérdést, melyet az olasz mikrotörténet képviselői, köztük Levi is központi problémaként tart számon.²

A már hiányolt előszóban például tisztázhatta volna a szerző az általánosítás problémájához való viszonyát, azaz hogy a tiszaberceli adatok „csak” magukat reprezentálják vagy általános érvényük is van. A jelentősebbnek ítélt mikrotörténeti mun-

¹ Ez Czoch Gábor megfogalmazása, lásd Czoch Gábor: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata. Századvég, 15. szám, 1999. tél 24.

² Az olasz mikrotörténetről bővebben lásd a következő tanulmányokat, illetve cikkeket: Szekeres András, Czoch Gábor, Bódy Zsombor tanulmányai a mikrotörténelemről (Századvég, 15. szám, 1999. tél, 3–57.); Giovanni Levi esszéje a mikrotörténelemről (Történeti antropológia. Szerkesztette: Sebők Marcell. Budapest, 2000. 127–146.); A Társadalomtörténet másképp című tanulmánykötet vonatkozó részei; Szijártó M. István összefoglaló írásai a mikrotörténelemről (Szijártó M. István: Mi a mikrotörténelem? Aetas, 1996. 4. szám 157–185.; Szijártó M. István: Történeti antropológia és mikrotörténelem. BUKSZ 12. (2000) 151–159.)

kák mind valamilyen általános problémát járnak körül (főleg a hatalom problematikáját), és ennek helyi, kis közösségi-szintű megvalósulásait vizsgálják. Für Lajos nem egy vagy több általános kérdést vizsgál, hanem *egy* kis falu életének *egy* zavaros periódusát jeleníti meg, majd Tiszabercel viszonyainak bemutatása során többször is kijelenti, hogy a 18. század végi magyar falvakkal több közös vonást is felmutathat a vizsgált település. Megállapításait főként Bercelre és környékére, illetve a Rétközre vonatkoztatja, de nem veti el azt a feltételezést, hogy II. József idején a magyar falvak hasonlóképpen élhettek (a speciális jegyeket leszámítva). Az úrbéri rendelet hatásáról, a birtokviszonyok kuszaságáról, a jobbágy-földesúr viszonyról és a köznemesi minőségéről szóló részekben az egész országra jellemző jegyeket vél felfedezni a szerző, mintegy szintetizálva a korábbi társadalom- és gazdaságtörténeti eredményeket saját kutatásaival. Az általánoshoz való kapcsolódás azonban nem központi kérdése a könyvnek.

Az (olasz) mikrotörténet kitérítetett helyen kezeli az aktív, döntést hozó, igaz, korlátozott racionalitás alapján cselekvő személy problematikáját. A mikrotörténet egyik sarokköve ez, szemben a kvantitatív jellegű társadalomtörténet folyamatjellegű szemléletével. Für Lajos ebben a tekintetben szakít a gazdaság- és társadalomtörténet (illetve saját maga) korábbi ténamegközelítési módszerével; munkája cselekvő személyeket vizsgál, akiknek ugyan behatárolt a mozgási szabadságuk, azonban ezen belül döntéseket tudnak hozni. A Bessenyei és az Olasz család tagjai is igyekeznek ezt a mozgásteret maximálisan kihasználni; funkcióikat, befolyásukat és kapcsolataikat lehetőség szerint próbálják minél jobban latba vetni a pereskedés folyamán. A zenebona főszereplőinél tehát bizonyos tekintetben megvalósult ez a mikrotörténeti kritérium. A jobbágyok és más – a téma szempontjából nézve –, kevésbé fontos személyek esetében azonban nincs igazán kidolgozva, ez persze a magyar forrásadottságok mellett nem is lenne egykönnyen megvalósítható.

Für a helyi kapcsolatrendszerek felfejtése során érinti a hatalom kérdését, a könyv

eme részénél mintha magáévá tenné az olasz mikrotörténelem elképzeléseit. A mezőbírói, erdőbírói funkció, a paraszttanács és a közbirtokosság jogainak és egymáshoz való viszonyának a vizsgálata fontos tényezők a hatalom érvényesülésének vizsgálatakor. A Bessenyeiek és Olasz Lajos a hatalomért küzdenek, és a harchoz igénybe veszik tisztségeikből és társadalmi állásukból fakadó jogaikat, illetve kapcsolataikat. A szerző gondosan elemzi mindezt, bár a könyvben nem szerepel megnevezett feladatként a hatalmi szálak ábrázolása. Levi és követői a központ (állam) és a vidék (a vizsgált közösség) kapcsolatait a hatalmi szálakon keresztül vizsgálják, Fürnél ez a nézőpont bizonyos mértékig hiányzik. A deputatiók, illetve a református egyházi vezetők és Olasz Lajos kapcsolatainak elemzése ugyanakkor ebbe az irányba mutat, és ide sorolhatjuk Bessenyei György és a református egyház, illetve a Bessenyeiek és Bécs viszonyának vizsgálatát is.

Mindezek ellenére Für Lajost nem lehet az olasz iskola követői közé sorolni. Für a közösséget vizsgálja, megelégedne azzal is, ha erre vonatkozóan megfelelő adatokat tudna nyerni. Nem kulcskérdés nála sem a hatalom, sem a tipikusság problémája. A tanúvallomások vizsgálata, a manipulatív kérdésfeltevés elemzése, a vallomások alapos forráskritikája hasonlólt Ginzburg munkamódszeréhez, tévedés volna azonban azt állítani, hogy a kulturális irányultságú mikrotörténelem képviselője lenne a mű szerzője.

Für Lajos kételkedik abban, hogy a múlt századok eseményeit, életét sikerülhet pontosan visszaadnia egy történésznek. A könyv utolsó oldalán megfogalmazott keserű észrevétele arról, hogy még egy ilyen kis történeti pillanatot sem lehet pontosan rekonstruálni, azt sugallja, hogy a neves gazdaságtörténész családóván a nagy makrofolyamatokat bemutató monográfiákban, kipróbálta a mikrotörténeti módszert, de ez sem hozott számára megnyugtató eredményt. A mikrotörténeti módszer – úgy tűnik – csupán eszköz nála, s teljesen nem is tette magáévá annak eredményeit. Nem mikrotörténelmet írt Für Lajos, hanem történeti munkát alkotott egy mikroszintű eseményről.

De nézzük meg, mit vett át a mikrotörténelem fegyvertárából! A mikrotörténelem tágabb értelmezésének mindenképpen megfelel műve, azaz egy adott eseményt, konfliktust mutat be rövid időintervallumban. Egy kisebb közösséggel foglalkozik, annak életét követi nyomon, tehát nem trendeket, makrofolyamatokat vizsgál. Nem elitista, „kisemberekkel” (is) foglalkozik. Munkamódszereivel, kétségeivel menet közben megismerteti az olvasót, beavatja a „nyomozati” kulisszatitkokba. Igyekszik feltárni a szereplők közti kapcsolatokat, így meglegelni a vizsály forrását. Valószínűleg még lehetne hasonló elemeket találni, de ez alapján is megfogalmazódhat az a kétség, hogy okkal „marasztaltam-e” el a szerzőt a mikrotörténeti szempontok figyelembe nem vételében.

Magyarországon mikrotörténeti munka nem sok jelent meg. Für Lajos könyve az „úttörők” közé tartozik, érdemeit e tekintetben elvitatni nem lehet. Tiszabercel 18. század végi rajza nagyszabású munka eredménye, a kapott kép hitelesnek is tűnik. Megismerhetjük a kötet alapján a Besenyei–Olasz konfliktust, ami már önmagában is érdekes téma; az ártéri gazdálkodás bemutatása életközelségbe hozza a Tisza mentén egykor (és ma is) élők mindennapi küzdelmeit a szeszélyes folyóval, láthatjuk a gazdálkodás egy speciális ágát; a könyv egy távolinak és bonyolultnak tűnő világot jelenít meg, szemben a sematizált, a köztudatban földesúr–jobbágy ellentétre leegyszerűsített képpel.

A mű erényeit még bőven lehetne sorolni. Mindazonáltal ez a könyv nem illeszthető a szűkebb értelemben vett mikrotörténeti művek sorába, Für Lajos nem használja a mikrotörténelem eredményeit; a módszer eszközeit alkalmazza, de a mögöttes ismeretelméleti kérdéseket megválaszolatlanul hagyja; a „vitában” állást nem foglal, nem áll ki a mikrotörténeti módszer

erényei mellett. *A berceli zenebona* útkeresésnek tűnik, a szerző biztos pontot keres a történelem mikroszintű elemzése révén, de itt sem találja meg azt.

Ez a bizonytalanság a mű stílusában is észrevehető. Für „szabadabb” stílust ölt magára, kommunikál az olvasóval, regényszerűen ír. Ezt tekinthetjük a mikrotörténelem hatásának. Másrészt viszont vannak fejezetek, amelyekben a régi monográfiák hosszadalmas és bonyolult fejtegetéseire emlékeztető elemzésekbe kezd, ezek az olvasó számára szinte követhetetlenek (például ilyen a Besenyei birtokok ismertetéséről szóló rész). Több helyütt is terjengősen és mesélve ír, mint például „a világra nyitott (Besenyei) fiúk”, „sürögtek-forogtak az emberek, hangos lett a téli erdő”. Nincs ezekkel semmi baj, csak azt kellene eldönteni, hogy melyik stílust választja: a hagyományos (egyben unalmasabb) elemző stílust vagy a regényszerűbb, étellel telibb variációt (ami nem jelenti azt, hogy banalitásokat és cirádákat is bele kell építeni). Mindezt nem elmarasztalásnak szántam, hiszen az olvasóhoz közel hozni a témát és a szakmai szempontoknak megfelelően elemezni, mindez nem könnyű feladat. Für Lajos a könyv nagy részében sikerrel hidalta át ezt a problémát.

Für Lajos *A berceli zenebona* című műve a fenti kritikai megjegyzések ellenére jól olvasható, igényes munka. Szimpatikus a történetész azon állandó megnyilatkozása, mely adatainak bizonytalanságára, hiányaira utal. Talán túlzottan önkritikus magával, amikor mintegy lemondóan nyilatkozik könyvének végén a források minőségére utalva. Tiszabercel bekerült a történetész/történeti „diskurzusha”, és ez már jelzi is a könyv értékét.

Koltai Gábor

***

Für Lajos munkája nem tekinthető a külföldi módszerek mintakövető adaptációjának, ugyanakkor eredetisége mellett abban számos pontot találunk, ahol az olasz és francia mikrotörténetírás¹ elméleti és módszertani megfontolásai köszönnek vissza. A könyv hármas célkitűzése a következő: 1. egy meghatározott történelmi esemény okainak és körülményeinek minél alaposabb feltárása, 2. ezen keresztül és ennek ürügyén korkép megrajzolása, 3. valamint magának az eseménynek a „megragadása”.

Ezek közül az első és második tekinthető szorosabb értelemben mikrotörténetinek is. Az okok és körülmények feltárása – ahogy azt majd látni fogjuk – iskolapéldája lehet a mikrotörténelemben szívesen alkalmazott *léptékek* közötti játék módszerének.² A második szempont a mikrotörténelem fő célkitűzését tükrözi (7–8., 23.), amely a mikroszintű eseményeket a makroszintűekkel egyenrangúvá emeli, és egy kor azonos értékű tanújaként szerepelteti.

A korkép megjelenítéséhez tartozik az általánosítás problémája is, ami a mikrotörténetírásban szintén központi probléma. Itt valóban – a mikrotörténelem kategóriájával élve – sok esetben az *általános kivételes* esetével találkozhatunk, ami annál fontosabb lehet, mivel egyes területeken hiányoznak a 18. század jelenségeire vonatkozó részletgazdag adatok, így a konkrét eset vizsgálata

során levont tanulságok, egyedi voltak ellenére, hézagpótló jellegükből kifolyólag lényeges ismereteket nyújthatnak. Gyakran szerepel a munkában gazdasági, mentálisbeli jelenségekkel kapcsolatban a *típus* fogalma, amely azonban nem annyira az általánosítás kényszerének benyomását, hanem sokkal inkább a korabeli viszonyok sokszínűségét hangsúlyozó szándék érzetét keltik az olvasóban. Megjegyzendő, hogy a kor differenciált viszonyaira való utalás – melyet a szerző többször is megtesz – maga is egyfajta indirekt általánosító értékkel bír a korszak egészére vonatkozóan. Ez a fajta *korlátozott reprezentativitás* pedig a mikrotörténelemnek is sajátja.

A harmadik, az alcímben is megfogalmazott célkitűzés ugyanakkor a könyv sajátjának tekinthető kísérleteknek általános ismeretelméleti tanulságokat hordoz: A „történelmi pillanat megragadása” ugyanis arra a forráskritikával is összefüggő kérdésre keresi a választ, vajon lehetséges-e a történelemnek akár egyetlen pillanatát is a maga teljességében megismerni, „megragadni”. Für Lajos nemleges válaszát talán könyve egyik fő tanulságának szánja. (384.) Ez esetben nem szorosan mikrotörténeti, de mindenképpen mikroszkopikus természetű problémáról van szó.

Igen tanulságos a mikrotörténet módszertani alapteteleit összevetni Für Lajos könyvével.

1. Az első kritérium a mikrotörténeti kutatás céljában jelölhető meg. „A mikrotörténeti kutatás célja meghatározható úgy, hogy az tulajdonképpen nem más, mint az egyes emberek döntésein keresztül az összes oksági kapcsolat feltárása, melyek a vizsgált társadalmi formákat létrehozzák.”³ Ha Für Lajos soraival szembesítjük a fenti elvárást, megnyugtató eredményre jutunk: „Az adatok által határolt keretek között ugyan, de a konfliktus minden lehetséges mozzanatát megpróbáltuk számba venni, bemutatni” – írja a szerző. (384.)

2. A *kontextus-rendszerek* azonosítása. „A léptékválasztás feladata azoknak a kontextus-rendszereknek az azonosítása, ame-

¹ A mikrotörténelem elméleti kérdéseivel foglalkozó néhány alapvető – magyarul is olvasható – tanulmány egyes sarkalatos megállapításait, általam fontosnak érzett szempontjait kívánom érvényesíteni Für Lajos könyvének elemzésénél. A felhasznált elméleti munkák: Lepetit, Bernard: Építészlet, földrajz, történelem. (a továbbiakban: Lepetit) Revel, Jacques: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. (a továbbiakban: Revel) Rosental, Paul André: A makro felépítése a „mikroszinten” keresztül: Fredrik Barth és a microstoria. (a továbbiakban: Rosental) Mindhárom írás: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években című tanulmánykötetben olvasható. (Csokonai Kiadó, Debrecen, é. n. [2000])

² Lepetit 41–50.

³ Rosental 72.

lyek a társadalmi játszmák keretét alkotják.⁴ A mikrotörténelem tudatosan vállalt elméleti megállapítása, hogy egy több ható ok által létrejött esemény okainak vizsgálatánál lehetetlen megállapítani az okok „arányát” az okozat kialakulásában, mivel az okok bonyolult áttételeken keresztül egymásra is hatva mozdítják az eseményeket. A mikrotörténelem az ok-okozati összefüggés helyére ezért a *kontextus* fogalmát állítja, amely ugyan nem törli el az okság fogalmát, de az egyes okok hatását relativizálja. Módszertani szinten ez az egyes *léptékek* (azaz kontextusok) egyenrangúsítása útján érvényesül. Maga a probléma, úgy tűnik, megoldhatatlan. A mikrotörténelem úgy igyekszik orvosolni a nehézséget, hogy a lehető legtöbb kontextust föltárja, és ezáltal a lehető legtöbb oksági viszonyt szemlélhetjük, anélkül azonban, hogy köztük hierarchiát állapítanánk meg.

Für Lajos könyvében fejezetenként tagolva tárulnak elénk azok a főbb összefüggésmezők, amelyek a zenebona egy-egy okának megvilágítását, fölgöngyölítését szolgálják. Valóban egymástól meglehetősen eltérő összefüggésrendszereket tár elénk a szerző, amelyeket – legalábbis a könyv lapjain – sokszor szinte csak a központi eseményhez való kapcsolódásuk ténye köt össze.

3. A másik összekötő szál – és ez a mikrotörténelem egy további fontos vívmánya – a szereplők személye. „Legelőször is azt feltételezik, hogy minden egyes történelmi személy közvetlenül vagy közvetve különböző dimenziójú és szintű, a leginkább lokálisról a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt, és így ugyanilyen kontextusokban szerepel.”⁵

A szereplők kiválasztása a módszer szempontjából talán az egyik legfontosabb erénye az itt tárgyalt munkának. A fenti alapítélet itt – legalábbis országos és helyi léptékekben – konkrétá válik, különösen az uralkodótól a zsellérekig egyaránt személyes kapcsolatban álló Bessenyei fivérek esetében. Személyükön keresztül, különösen György esetében, kézzelfoghatóvá válik a kü-

lönböző – mikro és makro – dimenziók összefonódása.

4. A mikrotörténetírás további fontos jellemzője a tárgy és a vizsgálati léptékek *konstruáltságának* explicit volta.⁶ A léptékek „mesterséges” kiválasztásánál számos szempont érvényesül. Fredrik Barth, a mikrotörténelem elméletére döntő hatást gyakorló antropológus a játékelméletre alapozza a társadalom működését leíró modelljét. A barthi elmélet szempontjait értékelve Für munkáját, megállapítható, hogy a felek sokféle *erőforrásának* és *meghatározottságának* bemutatására a gazdasági, társadalmi, felekezeti viszonyokkal kezdve a konkrét eseménytörténeti előzményekig sokféle lehetőséget kiaknáz a szerző. Minden összefüggésrendszer, ezek sorrendje és összekapcsolásaik persze szintén történetírói döntés eredménye, konstrukció. A kiválasztott léptékek, dimenziók többsége a szerző személyes érdeklődési területeit is tükrözik (agrártörténet, református egyháztörténet), így talán még kézzelfoghatóbban megnyilvánul a tárgy konstruáltsága.

5. A léptékválasztáskor-léptékváltáskor létrejövő *leszűkített optika*. „Az ilyen eljárás által igényelt vizsgálati műveletek sokrétűsége voltaképpen a megfigyelési mező beszűkítését követeli meg.”⁷ Követelményének a szerző az önmagában is érdekes, de történelmi méretekben mikroszkopikus esemény, egy dinnyeföldi verekedés központba helyezésével felel meg.

6. A mikrotörténelem módszeréből következik a kérdések nyitottságának belátása. „Így a vizsgálati léptékek ellenőrzött megsokszorozása képes újabb ismeretekhez juttatni bennünket, ha eleve feltételezzük a valóság összetettségét és (a társadalmi dinamikáknak többféle elve van, és különféle oksági összefüggések szerint lehet értelmezni) elérhetetlenségét (a végső szó sohasem adott, és a modellkészítést mindig újra kell kezdeni).”⁸

A szerző nagy hangsúlyt fektet a forráskritikai szempontok érvényesítésére. Nagy

⁴ Lepetit 40.

⁵ Revel 61.

⁶ Lepetit 43.

⁷ Revel 59.

⁸ Lepetit 49.

gonddal és problémaérzékenységgel veti össze a különböző forrásokat, s igyekszik ez alapján körültekintő megállapításokat tenni. A valóság összetettsége és a források korlátozottsága folytán azonban gyakran megválaszolatlan kérdésekkel szegélyezi a megismerés határpontjait, hangsúlyozva ezzel az oknyomozó mikrotörténeti módszer által tudatosan felvállalt korlátokat. Ezek a kérdések számos esetben mintegy az olvasóra bízják a választást.

7. Szintén a mikrotörténelem elméletéből következik a társadalom dinamikus szemlélete, a változások előtérbe helyezése.⁹ Für Lajos könyvében különös figyelmet szentel a két szembenálló köznemesi család gazdasági, társadalmi helyzetének változására a vizsgált konfliktust megelőző és az azt követő időben, s ezen túl a legtöbb kontextus elemzésénél leggyakrabban éppen a változás – a gazdaságtól a politikai szféráig – jelensége az, amelyet az okozati viszonyok háttereként fölvezet. Az egész munkát áthatja a dinamizmus, s bár a statikus körülmények leírása sem hiányzik a műből, az összbenyomás az olvasóban inkább a mozgalmasság érzetét kelti, igen távol áll egyfajta „mozdulatlan történelem” benyomásától.

8. A társadalom homogenitása helyett – ahogyan az egy mikrotörténeti munkától elvárható – a *heterogenitás* kerül előtérbe.¹⁰ Für Lajos hangsúlyozza, hogy a 18. századi társadalomról az újabb kutatások alapján egy eddigénél sokkal színesebb képet festenek elénk. Jól példázza ezt az azonos társadalmi réteghez tartozó, hasonló vagyoni helyzetű két köznemesi család – a Besse nyeciek és az Olaszok – kulturális, mentálisbéli, gazdálkodásbéli különbségeinek érzékletes bemutatása is. (74–201.)

9. A mikrotörténelem sajátos *narrációja* is megfigyelhető a munkán. „A kutatott tárgy körvonalainak lépcsőzetes felfedezése és a léptékváltások következtében keletkező diszkontinuitás nem teszi például lehetővé az egyszerű, egyenes vonalú narrációt” – fogalmazza meg Rosental.¹¹ A mikrotörténeti munkákban megjelenő újítás a napjaink szépirodalmában tetten érhető időkezeléssel rokonítható. Für könyvében is megfigyelhető a modern regényre jellemző vonalvezetés, amely az egyenes vonalú narrációt alkalmazó, hagyományos történetírói módszerrel szöges ellentétben áll. A könyv tárgyát képező konkrét esemény, a dinnyeföldi verekedés például kétszer jelenik meg a munkában. Először a könyv első lapjain, majd a munka legvégén. A köztük lévő fejezetek a korábbi – kisebb részben későbbi – jelenségekkel és eseményekkel foglalkoznak, mintegy nyomozásszerűen kibontva a röpke esemény szerteágazó szálait. Az utolsó fejezetben aztán újra visszatér az alapszituáció, most azonban már a nyomozás minden eredményét bevetve értelmezi újra a szerző az egyes mozzanatokot.

Összességképp megállapítható, hogy Für Lajos munkája joggal nevezhető mikrotörténetinek, ezen irányzat legtöbb lényeges elméleti és módszertani kritériumának megfelelően. Így a hazai mikrotörténelem egyik első terjedelmesebb alkotását köszönhetjük benne.

Elter András

⁹ Lepetit 39.

¹⁰ Rosental 74.

¹¹ Rosental 71.